

doi:10.5559/di.24.1.05

U STAROM DRUŠTVU – NEKI SOCIODEMOGRAFSKI ASPEKTI STARENJA U HRVATSKOJ

Krešimir PERAČKOVIĆ, Nenad POKOS
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.346.32-053.9(497.5)
Pregledni rad

Primljeno: 24. 11. 2014.

Temeljna pitanja na koja je ova sociodemografska analiza usmjerena jesu: kakva je struktura starije dobne skupine 65+ prema spolu, stupnju obrazovanja, informatičkoj pismenosti, bračnom statusu i vrsti zajednice u kojoj žive, kao i prema tipu kućanstva i statusu u obitelji te prema glavnim izvorima sredstava za život. Analizira se i struktura stanovništva od 65+ s poteškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti prema potrebi za pomoći druge osobe i uzimanju pomoći druge osobe, potom prema uzroku poteškoća te prema fizičkoj pokretljivosti. U teorijskom dijelu rada propituju se i neki sociološki aspekti te prikazuju najvažnije teorije starenja u recentnijoj sociološkoj literaturi, pojmovi kojih se djelomično rabe i u interpretaciji podataka dobivenih demografskom analizom. Budući da su glavni izvor podataka popisi stanovništva, primijenit će se metoda demografske statistike, uz komparativnu analizu sukcesivnih popisa praćenih obilježja u označenom razdoblju. Analizirani podaci pokazuju kako je starenje stanovništva postalo u Hrvatskoj dominantan demografski, socijalni, ali i ekonomski problem, a između 1961. i 2011. koeficijent mladosti smanjen je sa 27,2 na 15,2, dok je koeficijent starosti povećan sa 7,4 na 17,7, odnosno udio starih više se nego udvostručio.

Ključne riječi: starenje stanovništva, demografska tranzicija, sociologija starenja, depopulacija, gerontologija, Hrvatska

Krešimir Peračković, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10 001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: kreso@pilar.hr

UVOD

Razvoj stanovništva Hrvatske u suvremenom razdoblju (nakon Drugoga svjetskog rata) karakterizira nekoliko globalnih i parcijalnih (specifičnih) demografskih procesa, među kojima je jedan od najvažnijih i *demografsko starenje*, što je jedan od osnovnih pokazatelja završne faze procesa demografske tranzicije, tj. *faze zrelosti*, koja je prisutna u većini razvijenih zapadnih zemalja. Tu fazu obilježava niska stopa nataliteta, mortaliteta i prirodnoga prirasta stanovništva, što, s jedne strane, rezultira depopulacijom, a, s druge, starenjem stanovništva, koje se očituje u povećanju udjela starije dobne skupine u ukupnoj strukturi stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1991, 1999). Proces starenja, kao dugoročni demografski proces, u međusobnoj je kauzalnosti s procesima ukupne i prirodne depopulacije, a sva tri procesa postala su bitni remetilački čimbenici stabilnoga i prirodnoga populacijskog, ali i društveno-gospodarskog, razvoja Hrvatske, koja ulazi u krug onih europskih zemalja s izrazito nepovoljnim demografskim procesima, trendovima, odnosima i strukturama. Zapravo, "demografski trendovi u Hrvatskoj u prirodnom kretanju stanovništva, odnosno u kretanju vitalnih stopa (nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta/smanjenja) i u promjenama dobne strukture, a napose u ubrzanom starenju populacije, slični su trendovima u tim veličinama u mnogim zemljama Zapadne Europe (Austrija, Njemačka, Italija, Švicarska, Norveška, Švedska i druge)" (Wertheimer-Baletić, 1996, str. 252). Međutim, te su zemlje "u neusporedivo povoljnijoj gospodarskoj situaciji, koja se (uz ostalo) odražava u visokom životnom standardu njihovih stanovnika. Riječ je o zemljama koje su već desetljećima zemlje imigracije za slabije razvijene europske zemlje" (Wertheimer-Baletić, 2007, str. 645). Zanimljivi su i neki podaci UN-a, čije su službe klasificirale društva kao što su američko, kanadsko, britansko, njemačko, talijansko ili japansko kao "stara", jer je više od 7% njihova stanovništva starije od 65 godina. Među "zrelim" zemljama, sa 4 – 7% starijih od 65, jesu Brazil, Južnoafrička Republika i Turska, a u "mlade" zemlje, s manje od 4 posto, ulaze Egipat, Indija i Meksiko (Abercrombie, Hill i Turner, ur., 2008). Smatra se da će ubrzani proces demografskoga starenja i vrlo visok stupanj ostarjelosti ukupnoga stanovništva imati dalekosežne i teške posljedice za ukupan demografski i društveno-gospodarski razvoj (Nejašmić, 2003). Osim toga, nije riječ samo o starenju ukupnoga stanovništva nego i o djelomičnim procesima starenja, koji se sastoje od starenja pojedinih funkcionalnih dobnih kontingenata, npr. stanovništva u radno sposobnoj dobi, fertilnoga kontingenta stanovništva, radno aktivnoga stanovništva (radne snage) i slično (Wertheimer-Baletić, 2002). Istraživanje u 18 odabranih europskih zemalja 2004. godine pokazalo je kako porast u-

djela starijega stanovništva utječe na porast državnih izdataka za socijalnu i zdravstvenu skrb (Obadić i Smolić, 2008). Kako bi se ublažile posljedice procesa starenja, autori predlažu provedbu reformi koje bi uključivale smanjivanje broja naknada, porast poreza, povećanje dobne granice za odlazak u mirovinu i sl. Prema tome, na porast udjela starijega stanovništva utječu dva ključna čimbenika – izrazito niske stope nataliteta i produženje očekivanoga trajanja života.

Starenje stanovništva se, najjednostavnije rečeno, očituje u smanjivanju broja i udjela (koeficijenta mladosti) mladoga (do 15 godina) te porastu broja i udjela (koeficijenta starosti) staroga (iznad 65 godina) u ukupnom stanovništvu. Primjerice, između 1961. i 2011. koeficijent mladosti smanjen je sa 27,2 na 15,2, dok je koeficijent starosti povećan sa 7,4 na 17,7, odnosno udio starih više se nego udvostručio. Drugim riječima, udio mladih u ukupnom stanovništvu Hrvatske pao je ispod sedmine, dok je udio starih premašio šestinu ukupne populacije. Bez obzira na primjenu raznih klasifikacija dobne strukture prema tipovima dobnoga sastava stanovništva, više je nego očito da se Hrvatska već na početku 1960-ih godina nalazila na pragu starenja. U krug zemalja s tipom demografska starost, Hrvatska je ušla već 1971., a 2001. i 2011. prema tipu dobnoga sastava postala je zemlja duboke starosti. Porast broja i udjela staroga stanovništva utječe na blagi porast mortaliteta (sve su brojniji naraštaji s većim rizikom smrti), ali i na naglašeno visok porast potrebnih financijskih i drugih sredstava za mirovinsko, zdravstveno i socijalno zbrinjavanje starih osoba, što – nedvojbeno je – predstavlja dodatno opterećenje za ionako poremećene i posrnule gospodarske tokove u zemlji (Živić, Pokos i Turk, 2005). Osim toga, zabrinjava i porast broja stanovnika vrlo visoke životne dobi, pa se tako broj osoba od 80 godina i više između 1961. i 2011. povećao sa 42 125 na 168 704 ili za čak 300,5%!

Već samo te činjenice nameću čitav niz pitanja i istraživačkih problema o posljedicama starenja za neko društvo, što je u Hrvatskoj nedovoljno istraženo, osim na razini fundamentalnih demografskih analiza (Nejašmić i Toskić, 2013). Takva istraživanja i analize u zemljama EU-a nisu samo u funkciji znanstvenih uvida nego služe i kao polazišna osnova u osmišljavanju programa, strategija i smjernica djelovanja i donošenja odluka ne samo u državnom sektoru – od nacionalnih, regionalnih, županijskih pa do mikrolokalnih institucija – nego i u sektoru civilnoga društva, gdje postoje brojne udruge i karitativne ustanove kojih su djelovanja orijentirana prema starijoj populaciji (npr. Puljiz, 2000; Zrinščak, 2012). Povećanje udjela starijih, koji su najvećim dijelom i radno neaktivni ili umirovljeni, predstavlja značajan problem i za državni proračun, a nameće se i pitanje reforme mirovinskoga sustava i problem fondova, tj. stupova mirovinskog osigura-

nja. Zbog većeg udjela starijih, povećana je i potražnja za zdravstvenom i socijalnom skrbi te medicinskim uslugama, a tu se javlja i problem tzv. komercijalizacije i komodifikacije starenja, na što upućuje osjetan porast domova za starije i nemoćne.¹ Tu se nameću i problemi samačkoga staračkog kućanstva, kao i siromaštva i društvene marginalizacije, odnosno socijalna slika starenja, no to je tema koju treba posebno promišljati i istraživati, što nije cilj ovog rada.

Polazeći od dosadašnjih spoznaja i istraživanja uglavnom na području demografije (Nejašmić i Toskić, 2013; Živić i sur., 2005; Nejašmić, 2008; Wertheimer-Baletić, 2009, 2004; Živić, 2003a), socijalne politike (Zrinščak, 2012; Puljiz, 2000), socijalne geografije (Nejašmić i Mišetić, 2010; Klempić i Podgorelec, 2002) kao i nekih andragoških i psihosocijalnih aspekata o kvaliteti života i aktivnom starenju (Zrinščak, 2012; Strunga, 2012), u ovom radu – osim same demografske analize – želimo razmotriti koji bi koncepti iz suvremenih socioloških teorija starenja bili primjenjivi u razmatranju nekih sociodemografskih aspekata starenja.² Međutim, budući da su analizirani podaci dobiveni iz popisa stanovništva Hrvatske prema već zadanim obilježjima, ne možemo ta promatrana obilježja tretirati kao operacionalizirane indikatore prikazanih teorija niti ih pokušavati samo mehanički povezati. Stoga temeljni ciljevi istraživanja, tj. pitanja na koja je analiza usmjerena, jesu: kakva je struktura starije dobne skupine 65+ prema spolu, stupnju obrazovanja, informatičkoj pismenosti, bračnom statusu i vrsti zajednice u kojoj žive, kao i prema tipu kućanstva i statusu u obitelji te prema glavnim izvorima sredstava za život. Analizirat će se i struktura stanovništva od 65+ s poteškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti prema potrebi za pomoći druge osobe i uzimanju pomoći druge osobe, potom prema uzroku poteškoća te prema fizičkoj pokretljivosti. Prije same analize ukratko će se prikazati najvažnije teorije starenja, u kontekstu kojih će se pokušati razmotriti dobiveni podaci u zaključnoj raspravi.

SUVREMENE SOCIOLOŠKE TEORIJE STARENJA

Većina autora koji se bave sociologijom starenja naglašava kako je interes za to područje u sociologiju došao relativno kasno, iako se socijalna gerontologija kao zasebno interdisciplinarno područje počela razvijati već nakon Drugoga svjetskog rata (Bengston, Burgess i Parrot, 1997; Powell, 2001). Sociologija starenja se donedavno uopće nije spominjala u sociološkoj literaturi, jer je, poput *spola*, i *dob* promatrana kao elementarno "prirodno" obilježje, kao nezavisna varijabla ili tek kao problem rezerviran za socijalnu politiku ili područje socijalnog rada (Marshall, ur., 1998), dok je, primjerice, veći sociološki interes bio usmjeren na problematiku mladih i njihovu kulturu i supkulturu. Iako je Eisenstadt još prije pola stoljeća

napisao teoriju i dao opći pregled dobnih skupina, u sociologiji nedostaje teorijska sinteza postojećih istraživanja sociodemografskih promjena, generacijske politike, dobne stratifikacije i starenja u odnosu na tržišta rada i sl. (Eisenstadt, 1956; Abercrombie i sur., 2008).

U svojem razmatranju starenja u društvenim teorijama Bengston i suradnici uočavaju kako je jedan od glavnih nedostataka socijalne gerontologije u tome što proučavanje starenja uopće nije konceptualizirano kroz neki teorijski okvir. U studiji o objavljenosti literaturi u osam vodećih časopisa iz socijalne gerontologije od 1990. do 1995. uočili su da je čak u 80% članaka koji sadrže empirijska istraživanja o starenju nedostajao teorijski okvir (Bengston i sur., 1997). Ipak, činjenica je da je u društvenim teorijama, od ekonomije i demografije pa do sociologije i socijalne medicine, bilo nekih teorijskih ideja koje su utjecale na razumijevanje socijalne gerontologije u posljednjim desetljećima 20. stoljeća, kao što su npr. funkcionalizam, marksizam, feminizam i postmodernizam, premda navedena istraživanja nisu operacionalizirana prema tim konceptima. Razmatrajući taj problem, Barkan (2012) smatra da ipak možemo govoriti o tri dominantna sociološka pristupa starenju u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, a to su *teorija smanjene aktivnosti (disengagement theory)*, *teorija aktivnoga starenja (activity theory)* i *konfliktna teorija (conflict theory)* koje ćemo ukratko prikazati.

Teorija smanjene aktivnosti polazi od teze da ako bi se željelo mladim ljudima omogućiti preuzimanje važnih društvenih uloga, društvo mora poticati svoje starije da se odvoje od svojih prethodnih uloga i zauzmu uloge primjerenije svojem fizičkom i mentalnom stanju (Cumming i Henry, 1961). Ovaj pristup pretpostavlja da sva društva moraju pronaći način kako bi starije osobe ustupile svoje aktivnosti (ne samo radne), autoritet i društvene uloge mlađima i stoga se potiče starije osobe na odvajanje od prethodnih uloga i preuzimanje uloga primjerenijih njihovu psihofizičkom stanju. Barkan zaključuje kako na taj način društvo osigurava sedetarni stil života za svoje starije i osigurava da njihove prethodne uloge preuzmu mlađe generacije, koje mogu bolje obavljati te uloge. Budući da teorija smanjene aktivnosti pretpostavlja kako starenje kao društveno regulirani sustav čuva stabilnost društvu te društvo treba omogućiti povlačenje starijih, taj se pristup često smatrao funkcionalističkim objašnjenjem procesa starenja (Barkan, 2012). Phillipson pak ističe kako je teorija smanjene aktivnosti potaknula više komplementarnih i alternativnih teorijskih pristupa, koji uključuju teoriju modernizacije (Cowgill i Holmes, 1972), teoriju promjene (Dowd, 1975), perspektivu životnoga vijeka (Neugarten i Hagestad, 1976) te dobnostratifikacijsku teoriju (Riley, Johnson i Foner, ur., 1972; Phillipson, 1998). Iako je ona uglavnom napuštena, Podgo-

relec u svojoj studiji uočava kako je teorija smanjene aktivnosti do sada bila jedna od prevladavajućih u promišljanju starenja u hrvatskom društvu i kod znanstvenika i kod kreatora socijalne politike (Podgorelec, 2008). No s obzirom na novi Zakon u radu, usvojen u Saboru RH u srpnju 2014., kao i na direktivu Europske unije o produljenju radnoga vijeka i kasniji odlazak u mirovinu, možemo pretpostaviti da ova teorija ni u RH neće dugoročno biti adekvatan polazišni okvir za istraživanje i interpretaciju procesa starenja. Osim toga, problematičnost ove teorije jest u pretpostavci da stariji ljudi više nisu sposobni adekvatno obavljati svoje prethodne uloge, iako oni u mnogim društvima i dalje obavljaju svoje dosadašnje uloge sasvim dobro i društvo može imati čak i negativne posljedice zbog smanjenja aktivnosti starijih, jer se time gube njihova znanja i iskustva. Važna je i činjenica da si mnogi stariji ne mogu priuštiti smanjivanje aktivnosti od svojih prijašnjih uloga, jer ako napuste svoja radna mjesta, a zakonski im još nije obavezan odlazak u mirovinu, prihodi im osjetno padaju, a samim time smanjuje im se i društvena interakcija (Hochschild, 1975).

Teorija aktivnoga starenja polazi od teze da će stariji ljudi biti korisni sebi i svojem društvu ako ostanu i dalje društveno aktivni, a njihovo pozitivno iskustvo i stav prema starenju ključni su za njihovu sposobnost da ostanu aktivni. Danas većina socijalnih gerontologa preferira aktivno starenje, ne misleći pritom samo na radnu aktivnost, smatrajući da će stariji ljudi imati korist i za sebe i za društvo ako ostanu aktivni i nastave obavljati uloge koje su prije imali (Young i Miller, 2007). Budući da ostaju i dalje aktivni u svojim ulogama, sve te životne situacije u kojima se nalaze ključne su za samopercepciju njihova starenja, samopoštovanja, a i drugih aspekata njihova psihološkog stanja. Teorija aktivnoga starenja usredotočuje se na razinu pojedinca i njegovu percepciju procesa starenja. Za razliku od prethodnoga funkcionalističkog, ova teorija naglašava više interakcionistički pristup procesu starenja, pa se često smatra socijalno-interakcionističkim pristupom društvenoga starenja (Barkan, 2012). Kritika teorije aktivnoga starenja usmjerena je prije svega na preoptimističnu procjenu sposobnosti starijih u održavanju razine svojih aktivnosti, jer neki stariji jednostavno zbog zdravstvenih razloga ne mogu ostati aktivni, dok manji broj njih može, a osim toga postaju ovisni o pomoći drugih osoba. Druga je kritika što se previše naglašava individualistički pristup, čime se podcjenjuju mnoge društvene zapreke aktivnom starenju, kao što su siromaštvo, spol (osobito u patrijarhalnim društvima), društvena klasa kojoj pripadaju, stupanj obrazovanja, kao i drugi strukturalni uvjeti koji mogu negativno utjecati na njihovo fizičko i mentalno zdravlje, a teorija aktivnoga starenja zanemaruje te uvjete.

Međutim, upravo te uvjete razmatra *konfliktna teorija starenja*, koja naglašava kako stariji ljudi imaju iskustvo predrasuda prema njima kao i diskriminacije zbog njihovih godina, pa stoga nejednakosti koje oni doživljavaju ulaze u niz društvenih nejednakosti, poput onih prema spolu, rasi, etničkoj pripadnosti i pripadanju različitim društvenim klasama i slojevima. U literaturi je ta diskriminacija poznata pod engleskim nazivom *ageism*, a u domaćoj literaturi kao *dobna diskriminacija* (Pečjak, 2001; Rusac, 2013). Ta teorija ističe kako iskustvo dobne diskriminacije i predrasuda prema starenju i starijima predstavlja strukturnu zapreku koja onemogućuje starijima ostvarenje njihovih potencijala i postizanje najboljega fizičkog i psihičkog zdravlja (Hooyman i Kiyak, 2011). Prema tom pristupu, stariji radnici manje su cijenjeni jer više nisu ekonomski produktivni, a njihove veće plaće zbog dužine radnoga staža, kao i troškovi zdravstvenog osiguranja te ostali troškovi, smanjuju profit poslodavcu. Konfliktna teorija također uočava da postoji nejednakost i unutar starije dobne skupine prema spolu, rasi, etničkoj pripadnosti i pripadanju društvenim klasama, pa su neki stariji u društvu izrazito bogati, dok su drugi siromašni. Jedna od kritika konfliktne teorije starenja jest u tome što se dobna diskriminacija opisuje kao fenomen modernih kapitalističkih zemalja, iako postoje brojni primjeri iz kulturne antropologije koji opisuju čak i gerontocid kao sastavni dio kulture u mnogim predindustrijskim društvima (Haralambos i Heald, 1989).

Prema tome, sociološki aspekti starenja vrlo su široka tema i obuhvaćaju čimbenike i učinke starenja i s raznih područja društvenih i humanističkih znanosti, dok su sociodemografski aspekti prije svega usredotočeni na demografske procese u određenom društvu. Stoga ćemo za potrebe ove analize tek razmotriti mogu li se neke izložene ideje i koncepti rabiti u interpretaciji pojedinih analiziranih demografskih pokazatelja, bez pretencioznosti da se teorije opovrgavaju ili prihvaćaju.

DEMOGRAFSKA ANALIZA

Kao što je navedeno, proces starenja u Hrvatskoj je uznapredovao, što je izazvalo mnoge društvene implikacije koje bi trebalo posebno istraživati i analizirati. Polazeći od te činjenice, kao i od toga da je o demografskom aspektu starenja stanovništva Hrvatske napisano nekoliko radova, no ni jedan se od njih ne bavi analizom samo staroga stanovništva, iz tih dvaju razloga ovdje je prije svega razmatrano stanovništvo 65+, odnosno njihov broj, udio i spolna struktura između 1961. i 2011. te neka od njihovih demografskih obilježja prema popisu stanovništva iz 2011. (obrazovanje, bračno stanje, izvori sredstava za život itd.).

Struktura stanovništva 65+ prema spolu

Usporedba broja i udjela staroga stanovništva prema popisima stanovništva između 1961. i 2011. pokazuje njihov intenzivan porast i apsolutnoga i relativnoga broja iz popisa u popis (Tablica 1). U čitavom promatranom razdoblju broj staroga stanovništva povećan je čak 146,1%, dok je koeficijent starosti porastao sa 7,4% (1961.) na 17,7% (2011.). Općenito se smatra da je stanovništvo neke zemlje ili područja počelo starjeti kada udio stanovništva od 65+ dostigne 10% ukupnoga stanovništva (Siegel i Swanson, ur., 2004). Po tome kriteriju stanovništvo Hrvatske već se 1981. moglo smatrati starim. Najmanji porast staroga stanovništva zabilježen je između 1981. i 1991., kada je taj broj povećan na 31 776 ili za samo 6,1%. Takav mali porast u tom razdoblju posljedica je ulaska u staračku dob okrnjenih generacija rođenih na početku 1920-ih godina, a koje su najviše stradale u Drugom svjetskom ratu. To se posebno očituje kod muškoga stanovništva, kod kojega je u tom desetljeću broj starih stanovnika čak smanjen, a njegov udio u ukupnom broju muškaraca pao je sa 9,1% na 8,6%. Između zadnja dva popisa stanovništva (1991.–2011.) broj staroga stanovništva povećan je za 36,4%, unatoč tome što je ukupan broj stanovnika smanjen za 10,4%. Ako se razmatra samo stanovništvo staro 80 godina i više, taj je porast u istom razdoblju iznosio čak 57,3%. Gledajući po spolu, ukupni porast staroga stanovništva u cjelokupnom razdoblju gotovo je podjednak; kod muškaraca 46,6%, a kod žena 45,8%. Međutim, žene zbog duljega životnog vijeka imaju relativno veći udio staroga stanovništva u ukupnome, pa je tako 2011. već svaka peta žena bila u dobi od 65+, dok je kod muškaraca taj udio iznosio 14,3%.

● TABLICA 1
Stanovništvo Hrvatske
od 65+ od 1961. do
2011., po spolu

Godina	Ukupan broj		Muškarci		Žene	
	Aps.	Koeficijent starosti	Aps.	Koeficijent starosti	Aps.	Koeficijent starosti
1961.	308 255	7,4	120 160	6,0	188 095	8,7
1971.	427 058	9,6	171 106	8,0	255 952	11,2
1981.	524 264	11,4	203 223	9,1	321 041	13,5
1991.	556 040	11,6	199 239	8,6	356 801	14,5
2001.	693 540	15,6	265 108	12,4	428 432	18,6
2011.	758 633	17,7	296 208	14,3	462 425	20,8

* Koeficijent starosti pokazuje udio stanovništva 65+ u ukupnom broju stanovnika.

Izvor: *Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, Dokumentacija 882, DZS, 1994.; Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, Statističko izvješće 1167, DZS, 2003.; Popis stanovništva 2011. Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, <http://www.dzs.hr>.*

● **TABLICA 2**
Odabrani pokazatelji
dobno-spolne struk-
ture stanovništva
Hrvatske
(1971.-2011.)

U Tablici 2 prikazan je, između ostalih analitičkih pokazatelja, i indeks starenja, koji pokazuje omjer broja starih 65+ na 100 mladih (od 0 do 14 godina) te se smatra jednim od najboljih pokazatelja starosti populacije. Ovdje se kao kritična vrijednost uzima indeks starenja 30, pa ako je on viši od toga, govori se o starom stanovništvu. Već 1961. stanovništvo Hrvatske bilo je veoma blizu indeksa 30, a do 1971. došlo je do njegova naglog skoka, čime je znatno premašena ta granična vrijednost. Na početku 1990-ih indeks starenja iznosi dvostruko više od granične vrijednosti, dok je već 2001. broj staraca i djece gotovo podjednak. U popisu stanovništva iz 2011. prvi je put zabilježen veći broj starih od mladih, odnosno na 100 stanovnika od 0 do 14 godina dolazilo je 116,3 od 65+. Prosječna starost stanovništva staroga 65+ bila je 2011. godine 75 godina.

Godina	Indeks starenja	Koeficijent feminiteta staroga stanovništva	Koeficijent dobne ovisnosti starih*
1961.	27,2	156,5	11,4
1971.	42,6	149,6	14,4
1981.	54,4	158,0	17,0
1991.	60,0	179,1	17,2
2001.	91,9	161,6	23,4
2011.	116,3	156,1	26,4

* Koeficijent dobne ovisnosti starih pokazuje opterećenost radnoga kontingenta (15-64) starim kontingentom (65+). Izvor: Kao kod Tablice 1.

Koeficijent feminiteta (broj žena na 100 muškaraca) staroga stanovništva pokazuje znatne oscilacije između pojedinih popisa stanovništva, no svih se godina očituje izrazita prevlast žena nad muškarcima. Takva feminizacija starijih dobnih skupina posljedica je diferencijalnoga mortaliteta, većega stradanja muškaraca u sva tri rata prošloga stoljeća te selektivne emigracije po spolu, jer se iz Hrvatske više iseljavalo muško stanovništvo. Najveći debalans, odnosno prevlast broja žena nad brojem muškaraca, zabilježena je 1991. zbog, kao što je već rečeno, ulaska u staračku dob okrnjenih generacija muškaraca rođenih na početku 1920-ih godina. Kao zanimljivost može se istaknuti da je na početku promatranog razdoblja (1961.) na jednoga muškarca u staračkoj dobi dolazilo 1,6 žena, kao što je bilo i u zadnjem popisu 2011. godine.

Koeficijenti dobne ovisnosti vrlo su dobar orijentir u ocjeni koliko je radno aktivno stanovništvo opterećeno radno neaktivnim kontingentima stanovništva (Živić, 2003b). U ovom slučaju zanima nas koeficijent dobne ovisnosti starih, koji kazuje da je u ukupnoj dobnoj ovisnosti 1961. godine (53,0) staro stanovništvo sudjelovalo s jednom petinom (11,4), a ostalo su

činili mladi od 0 do 14. Na kraju promatranog razdoblja (2011.) ukupna dobna ovisnost iznosila je 49,1, a staro stanovništvo je sa 26,4 u tome već prešlo 50-postotni udio.

Struktura prema stupnju obrazovanja i informatičkoj pismenosti

Od ukupno 758 633 stanovnika Hrvatske starih 65+ u 2011. godini oko trećine (34%) toga broja nije imalo završenu osnovnu školu, a među njima zabilježeno je i 46,4 tisuće osoba koje nisu završile ni jedan razred osnovne škole (Tablica 3). Razmatraju li se ti podaci po spolu, proizlazi da čak 42,8% starih žena nema završenu školu, dok je kod muškaraca taj udio dvostruko manji (20,6%). Ako se osobama s nezavršenom osnovnom školom pridodaju osobe s nezavršenom srednjom školom, dolazi se do udjela od 59,2% od ukupnoga broja starih osoba koje nemaju završenu srednju školu (kod žena je taj udio čak 72,1%). Među nešto više od 87 tisuća visokoobrazovanih žene su činile 40,6%, dok u ukupnom broju starih osoba čine 60,6%. Još je manji udio žena među 2827 starih stanovnika s doktoratom znanosti, jer je u tom broju bilo tek 764 žene, odnosno 27% od ukupnoga broja. Zadnjim popisom stanovništva zabilježeno je i 23 394 nepismene osobe stare 65+, što je činilo 72,4% svih nepismenih u Hrvatskoj. Među njima bilo je 19 807 žena, odnosno čak 84,7% svih nepismenih, što je znatno više od ranije navedenog udjela žena među starim stanovništvom 2011. godine (60,6%). Dakle, veća nepismenost žena među starim stanovništvom nije uvjetovana njihovim većim brojem nego uskraćivanjem obrazovanja mnogim ženama u prvoj polovici 20. stoljeća.

● TABLICA 3
Stanovništvo staro 65+ prema najvišoj završenoj školi 2011.

Završena škola	Ukupno stanovništvo 65+		Muškarci 65+		Žene 65+	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Bez škole	46 405	6,1	6210	2,1	40 195	8,7
1-3 razreda OŠ	29 763	3,9	5465	1,9	24 298	5,3
4-7 razreda OŠ	181 996	24,0	49 120	16,6	132 876	28,8
Osnovna škola	191 147	25,2	56 216	19,0	134 931	29,3
Srednja škola	218 875	28,9	126 510	42,8	92 365	20,1
Visoko obrazovanje	87 182	11,5	51 766	17,5	35 416	7,7
Ukupno*	758 633	100	295 287	100	460 081	100

* Razlika do ukupnog broja odnosi se na stanovništvo nepoznate završene škole.
Izvor: <http://www.dzs.hr>

Od ukupnoga broja starih osoba tek se njih 6,5% služi internetom, 6% zna obraditi tekst, a 5,6% koristi se elektroničkom poštom (Tablica 4). I ovdje je zamjetan velik nerazmjer po spolu, jer se, primjerice, internetom koristi 10,4% starih muškaraca, dok je kod žena taj udio tek 4,1%. Drugim riječima, u ukupnom broju starih osoba, a koje se koriste internetom,

● **TABLICA 4**
Stanovništvo staro
65+ prema
informatičkoj
pismenosti 2011.

žene čine 38,1%. Slični su omjeri i po drugim prikazanim vještinama, odnosno žene svuda čine manje od 40% ukupnoga broja. Unutar skupine staroga stanovništva zamjećuju se s porastom životne dobi velike razlike, što je i razumljivo, pa se tako u dobnoj skupini od 65 do 69 godina internetom služi 14,6% osoba, a u dobnim skupinama 75 i više tek 2,1% stanovništva.

Upotreba računala	Ukupno stanovništvo 65+		Muškarci 65+		Žene 65+	
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%
Obradba teksta	45 467	6,0	27 702	9,3	17 765	3,9
Tablični izračuni	31 274	4,1	20 014	6,8	11 260	2,4
Služenje elektroničkom poštom	42 566	5,6	26 411	8,9	16 155	3,5
Služenje internetom	49 704	6,5	30 736	10,4	18 969	4,1
Ukupno*	758 633	100	295 287	100	460 081	100

* Razlika do ukupnog broja odnosi se na stanovništvo koje nije informatički pismeno ili je njihova informatička pismenost nepoznata. Izvor: <http://www.dzs.hr>

Ovi podaci o visokoj nepismenosti, nižoj obrazovnoj strukturi i niskoj informatičkoj pismenosti upućuju nas na stanovišta ograničenja u promoviranju ideje aktivnijega starenja, kao i na potrebu osmišljavanja adekvatnijih programa (kako bi stariji što duže ostali i fizički i mentalno aktivni), koji se možda više mogu ostvarivati u sferi kućne radinosti (vrtlarjenje, hobiji i sl.) nego npr. u obrazovanju za treću životnu dob, u informatičkom opismenjavanju i sl. Također, s obzirom na uočene razlike prema spolu i pismenosti, kao i stupnju obrazovanja, može se prihvatiti teza o diskriminaciji prema spolu kao polazišnoj osnovi, tj. kao nasljeđu tradicionalnoga društva, što nas pak upućuje na primjenjivost nekih teza konfliktne teorije starenja barem po tom indikatoru.

Struktura prema bračnom stanju i vrsti zajednice

Iz Tablice 5 vidi se da su muškarci i žene 2011. godine bili gotovo podjednako neoženjeni, odnosno neudane (4,6% prema 4,7%). Znatno veći udio oženjenih muškaraca (75,6%) nego udanih žena (34,2%) posljedica je manje prosječne starosti muškaraca, što potvrđuju i podaci da je 2011. u Hrvatskoj prosječna starost muškaraca od 65+ iznosila 74,2, a žena 75,6 godina. Uz to, muškarci u Hrvatskoj već čitav niz desetljeća sklapaju brakove sa 3 do 4 godine mlađim ženama, pa stanovit broj tih žena nije 2011. još ušao u dobnu skupinu 65+. Veća prosječna starost, odnosno dulji životni vijek žena, uvjetovao je znatno veći udio udovica nego udovaca, dok se nešto manji udio rastavljenih kod muškaraca može protumačiti time što nakon rastave braka muškarci češće sklapaju novi brak nego žene.

➔ **TABLICA 5**
Stanovništvo staro
65+ prema
zakonskome bračnom
stanju 2011.

Bračno stanje	Muškarci		Žene	
	Aps.	%	Aps.	%
Ukupno*	296 208	100	462 425	100
Neoženjen/neudana	13 630	4,6	21 520	4,7
Oženjen/udana	223 954	75,6	158 377	34,2
Udovac/udovica	48 125	16,2	261 284	56,5
Razveden/razvedena	9526	3,2	18 303	4,0

* Razlika do ukupnog broja odnosi se na stanovništvo nepoznatoga bračnog stanja. Izvor: <http://www.dzs.hr>

Tablica 6 također prikazuje znatno veći broj muškaraca nego žena u bračnoj zajednici, s time da je i kod jednih i kod drugih taj broj nešto manji od broja oženjenih muškaraca i udanih žena koji žive u bračnoj zajednici, a prikazanih u Tablici 5. Iz toga se može zaključiti da nekoliko tisuća muškaraca i žena unatoč tome što još uvijek imaju zakonski sklopljen brak ne žive u bračnoj zajednici. Zanimljivo je i da unatoč ukupno znatno manjem broju staroga stanovništva kod muškaraca, udio muškaraca koji žive u izvanbračnoj zajednici nešto je veći nego žena. I ovdje se radi o tome da stanovit broj muškaraca živi u izvanbračnoj zajednici sa ženama koje još nisu ušle u staračku dob.

Ⓛ **TABLICA 6**
Stanovništvo staro
65+ prema vrsti
zajednice u kojoj
osoba živi 2011.

Vrsta zajednice	Muškarci		Žene	
	Aps.	%	Aps.	%
Nije u bračnoj/izvanbračnoj/istospolnoj zajednici	76 060	25,7	306 845	66,4
Bračna zajednica	216 145	73,0	152 698	33,0
Izvanbračna i istospolna zajednica	4003	1,4	2882	0,6

Izvor: <http://www.dzs.hr>

Starije stanovništvo s poteškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, uzrocima poteškoća i fizičkoj pokretljivosti

Od ukupno 758 633 osobe stare 65+, njih 353 247 ili 46,6% imalo je 2011. poteškoće u obavljanju svakodnevnih aktivnosti (Tablica 7). Ukupan broj osoba u Hrvatskoj koje su iste godine imale poteškoće u obavljanju svakodnevnih aktivnosti iznosio je 759 908 (<http://www.dzs.hr>), iz čega proizlazi da su među njima osobe 65+ činile 46,5%. Od ukupnoga broja starih osoba "s poteškoćama" njih 149 749 trebalo je pomoć druge osobe u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, a od toga broja 129 752 (86,6%) koristilo se i pomoći druge osobe (Tablica 7).

Ako se pak stanovništvo s poteškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti sagleda prema uzroku poteškoća, proizlazi da je kod čak 72,1% osoba uzrok bolesti (Tablica 8). Ne-

kategorizirani uzrok poteškoća prisutan je kod 17% stanovnika s poteškoćama, a zatim sa 6,1% slijede osobe s profesionalnim oštećenjem. Najčešće profesionalne bolesti u Hrvatskoj jesu bolesti uzrokovane azbestom, sindromi prenaprezanja, vibracijski sindrom, kožne bolesti itd.

➔ **TABLICA 7**
Stanovništvo staro 65+ s poteškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti prema potrebi za pomoći druge osobe i uzimanju pomoći druge osobe 2011.

Potreba ili uzimanje pomoći druge osobe	Aps.	%
Ukupno*	353 247	100
Osoba treba pomoć druge osobe	149 749	42,4
Osoba se koristi pomoći druge osobe	129 752	36,7

* Razlika do ukupnog broja odnosi se na stanovništvo nepoznate potrebe ili uzimanja pomoći druge osobe. Izvor: <http://www.dzs.hr>

➔ **TABLICA 8**
Stanovništvo staro 65+ s poteškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti prema uzroku poteškoća 2011.

Uzrok poteškoća	Aps.	%
Ukupno*	353 247	100
Od rođenja	3881	1,1
Domovinski rat	5146	1,5
Profesionalno oštećenje	21 522	6,1
Bolest	254 523	72,1
Prometna nesreća	5539	1,6
Ostalo	60 170	17,0

* Razlika do ukupnog broja odnosi se na stanovništvo nepoznatog uzroka poteškoća, pokretljivosti. Izvor: <http://www.dzs.hr>

Nešto manje od polovine (46,3%) osoba koje imaju poteškoće u obavljanju svakodnevnih aktivnosti jesu sasvim pokretne, a 3,8% trajno nepokretne (Tablica 9). Osim njih, 38,1% su trajno ograničeno pokretni uz pomoć štapa i sl., a 1,8% uz pomoć invalidskih kolica.

➔ **TABLICA 9**
Stanovništvo staro 65+ s poteškoćama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti prema fizičkoj pokretljivosti 2011.

Fizička pokretljivost	Aps.	%
Ukupno*	353 247	100
Sasvim pokretni	163 626	46,3
Trajno ograničeno pokretni uz pomoć štapa, štaka ili hodalice	134 731	38,1
Trajno ograničeno pokretni uz pomoć invalidskih kolica	6347	1,8
Trajno nepokretni	13 484	3,8
Ostalo	33 841	9,6

* Razlika do ukupnog broja odnosi se na stanovništvo nepoznate fizičke pokretljivosti. Izvor: <http://www.dzs.hr>

Dakle, u skladu s ovim podacima može se reći da bi prema ovom pokazatelju koncept aktivnoga starenja iz prethodnoga poglavlja (koji se temelji na tezi da je *stav* osobe prema

vlastitu starenju ključan za njezinu sposobnost da ostane aktivna) bilo potrebno proširiti i na komponentu fizičkih, tj. tjelesnih, mogućnosti kao važnoga preduvjeta za aktivnost, na što su upozoravali i kritičari teorije aktivnoga starenja. Budući da u teoriji ta aktivnost nije operacionalizirana u konkretne indikatore (primjerice, je li aktivno starenje npr. i čitanje knjiga nepokretne starije osobe?), ako razmatramo fizičku aktivnost, može se reći kako je koncept aktivnoga starenja ograničen u svojoj primjeni na manje od pola populacije starih 65+, što također upućuje na to da starije stanovništvo nije nipošto homogena društvena skupina, kako to ističe i konfliktna teorija starenja.

Struktura stanovništva starog 65+ prema tipu kućanstva i izvorima sredstava za život

Od ukupno 758 633 stare osobe, njih 97,1% živi u privatnim kućanstvima, a ostalih 2,9% ili 21 762 u institucionalnim kućanstvima (Tablica 10). Među potonjima, sa 83,2%, prevladavaju osobe smještene u institucije za umirovljenike i starije osobe, dok ih je podjednak broj smješten u zdravstvene (8,2%) i u vjerske institucije (8%). Udio starih stanovnika koji primaju dugotrajnu skrb u institucijama (isključujući zdravstvene institucije i institucije za skrb) iznosi tek 2,6%, po čemu se nalazimo na europskom dnu. Tako su po jednom istraživanju iz 2009. od Hrvatske manji udio starih stanovnika smještenih u domove među članicama Europske unije imale samo Latvija, Poljska, Litva, Grčka i Rumunjska (*Long-Term Care for the elderly*, 2012). Iste godine na Islandu je u institucijama bilo smješteno nešto više od 8% starih, a u Francuskoj, Belgiji i Nizozemskoj između 6% i 7%. Ovi podaci pokazuju da u Hrvatskoj ipak značajno dominira broj onih koji i dalje žive ili u svojim domovima ili kod djece, odnosno obitelji, no pitanje je je li to zbog vlastita izbora ili financijske nemogućnosti za institucionalno zbrinjavanje ili zbog (pre)dugih lista čekanja za domove u državnom vlasništvu.

↻ TABLICA 10
Stanovništvo staro
65+ prema tipu
kućanstva i statusu u
obitelji 2011.

Tip kućanstva	Aps.	%
Ukupno	758 633	100
Osobe u privatnim kućanstvima	736 871	97,1
Institucije za umirovljenike i starije osobe	18 100	2,4
Zdravstvene institucije i institucije za skrb	1777	0,2
Vjerske institucije	1740	0,2
Ostale institucije	145	0,0

Izvor: <http://www.dzs.hr>

Popisom iz 2011. u Hrvatskoj je samo 1,2% muškaraca i 0,3% žena starih 65+ imalo prihode od stalnog rada (Tablica

11).³ To je donekle i razumljivo, jer je tek u rijetkim strukama bila dopuštena mogućnost da i nakon 65. godine zaposlenik nastavi raditi ako se tako dogovorio sa svojim poslodavcem.

Glavni izvori sredstava za život	Ukupno		Muškarci		Žene	
	aps.	rel.	aps.	rel.	aps.	rel.
Ukupno	758 633	100	296 208	100	462 425	100
Prihodi od stalnog rada	4721	0,6	3474	1,2	1427	0,3
Prihodi od povremenog rada	2310	0,3	1367	0,5	943	0,2
Prihodi od poljoprivrede	12 474	1,6	7863	2,7	4611	1,0
Starosna mirovina	465 750	61,4	231 604	78,2	234 146	50,6
Ostale mirovine	206 666	27,2	51 078	17,2	155 588	33,6
Prihodi od imovine	5711	0,8	2674	0,9	3037	0,7
Socijalne naknade	19 991	2,6	4918	1,7	15 073	3,3
Ostali prihodi	4800	0,6	1797	0,6	3003	0,6
Povremena potpora drugih	6687	0,9	1363	0,5	5324	1,2
Bez prihoda	57 102	7,5	3924	1,3	53 178	11,5
Nepoznato	979	0,1	361	0,1	618	0,1

* Zbroj podataka prema glavnim izvorima sredstava za život u stupcima veći je od podatka "Ukupno" (ukupan broj stanovnika) jer su osobe mogle dati i dva odgovora (dva prihoda), stoga su takve osobe iskazane u dva stupca. Izvor: interna baza DZS-a.

● **TABLICA 11**
Stanovništvo staro 65+ prema glavnim izvorima sredstava za život i prema spolu 2011.

Još su manji udjeli onih koji su imali prihode od povremenog rada (npr. čišćenja, glačanja, sitnih popravaka, vrtlarenja i sl.), premda ovdje postoji mogućnost da sve osobe nisu prijavile te prihode kako bi izbjegle plaćanje poreza. Nešto su veći udjeli prihoda od poljoprivrede, do kojih se dolazi prodajom poljoprivrednih proizvoda i stoke ili prihodom ostvarenim prodajom ulova ribe, prodajom divljači ili prodajom drva na panju te ogrjevnoga drveta iz vlastite šume. Ukupno je 61,4% iz skupine 65+ primalo starosnu mirovinu. Premda je među njima apsolutan broj žena veći od muškaraca, taj je udio znatno veći kod muškaraca (78,2%) nego kod žena, među kojima je tek polovica (50,6%) imala tu vrstu prihoda. Razlozi takva nerazmjera proizlaze iz niže stope zaposlenosti žena nego muškaraca proteklih desetljeća. S druge strane, žene su znatno zastupljenije po prihodima od ostalih mirovina (invalidskih i obiteljskih). Ovdje treba uzeti u obzir da mnoge žene zbog duljega životnog vijeka preuzimaju mirovine supruga nakon njegove smrti, pa su stoga zastupljenije u obiteljskim mirovinama. Žene su trostruko brojnije od muškaraca i u prihodima od socijalnih naknada, koje se dobivaju za tjelesno oštećenje i tuđu njegu, socijalnu pomoć, rehabilitaciju i sl. Znatno veći broj žena ovdje je ponajprije uvjetovan ženama koje su primale socijalnu pomoć zbog niske mirovine (starosne ili obiteljske) ili nisu imale nikakvih prihoda. Upravo su među

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 1,
STR. 89-110

PERAČKOVIĆ, K.,
POKOS, N.:
U STAROM DRUŠTVU...

osobama bez prihoda žene znatno zastupljenije od muškaraca; 13,5 puta ih je više, dok ih je u ukupnom broju staroga stanovništva tek 1,6 puta više od muškaraca. To je razlog što žene imaju znatno veći udio među osobama s povremenom potporom drugih, odnosno novčanom ili nenovčanom pomoći koja se može dobiti od drugih osoba, srodnika ili nesrodnika i/ili subjekata kao što su udruge, najčešće humanitarnoga ili vjerskoga karaktera, Crvenoga križa, Caritasa i sl. Ovi podaci upućuju i na heterogenost starijih stanovnika s obzirom na bogatstvo i siromaštvo, što također ističe konfliktna teorija.

PERSPEKTIVE PROMJENA U DOBNOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA HRVATSKE DO 2050.

Nepobitno je da će se pri sadašnjim nepromijenjenim uvjetima broj stanovnika Hrvatske smanjivati iz desetljeća u desetljeće. Prema srednjoj varijanti projekcije Populacijskog odjela UN-a, predviđa se da će 2050. u Hrvatskoj živjeti tek 3,6 milijuna stanovnika (World Population Prospects).⁴ Uz ukupnu depopulaciju, nastavit će se i proces ukupnoga starenja stanovništva, kao drugi opći demografski proces, koji uključuje tri parcijalna strukturna procesa: smanjivanje broja i udjela mladoga stanovništva, smanjivanje broja i udjela stanovništva u radnosposobnoj dobi te povećanje broja i udjela staračkoga stanovništva. Kako nas ovdje najviše zanima porast broja i udjela stanovništva u staračkoj dobi, poslužit ćemo se ponovno podacima Populacijskog odjela UN-a. Po njihovim projekcijama broj stanovnika od 65+ povećat će se sa 758,6 tisuća 2011. godine na milijun i 53 tisuće 2050. godine, odnosno za čak 38,8%. Na taj bi način udio staračkoga stanovništva u ukupnom stanovništvu porastao sa 20,8% (2011.) na 29,2% sredinom ovoga stoljeća. Istodobno bi se broj mladoga stanovništva smanjio na 498 tisuća (13,8% ukupnoga stanovništva), čime bi broj staroga stanovništva u 2050. godini bio za 2,1 puta veći od broja mladih. Prema Wertheimer-Baletić, "takvi brojčani međuodnosi promjene u dobnoj strukturi našeg stanovništva najavljuju – uz ostale iste faktore i uvjete – daljnje, još nepovoljnije promjene u sastavnicama prirodnog kretanja stanovništva i u dobnoj strukturi, koje su zbog zakonitosti demografske inercije gotovo ireverzibilan proces" (Wertheimer-Baletić, 2005). A upravo ove činjenice upozoravaju na alarmantnost stanja zbog ireverzibilnosti tih procesa u Hrvatskoj uslijed nepostojanja adekvatne populacijske politike u proteklih pola stoljeća, tako da se još jedino može razmišljati o saniranju negativnih posljedica i njihovu eventualnom ublažavanju, no nikako o radikalnom preokretu.

ZAKLJUČNA RASPRAVA

Prema svemu prikazanom, može se uočiti kako je starenje stanovništva postalo u Hrvatskoj dominantan demografski, socijalni, ali i ekonomski problem, koji se ne smije više ignorirati (Wertheimer-Baletić, prema Kovačević, 2012). Od 1971., kada je indeks starenja premašio vrijednost od 40, pa se već tada stanovništvo Hrvatske počelo smatrati starim, sve do 2011. odnos između mladoga i staroga stanovništva znatno se poremetio. Tako je zadnjim popisom zabilježeno 116 starih stanovnika na 100 mladih, a svaka peta osoba u Hrvatskoj nalazila se u staračkoj dobi. Među starim stanovništvom s više od 61% dominiraju žene, ali zanimljivo je da se njihov udio zadnjih desetljeća ne povećava. Obrazovna struktura staroga stanovništva izrazito je nepovoljna, jer čak 60% nema završenu srednju školu, a informatička pismenost veoma im je niska. Kod pripadnika obaju spolova manje od 5% pripadnika nije se nikad ženilo/udavalo, dok je u trenutku zadnjega popisa iz 2011. nešto više od tri četvrtine muškaraca bilo u braku, nasuprot tek nešto više od trećine žena. Nešto manje od polovine svih starih osoba imalo je poteškoća u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, a kod 72% njih uzrok poteškoća bila je bolest. Posebno zabrinjavaju podaci da je sasvim pokretno tek 46,3% starih osoba, dok je u raznim oblicima institucionalne skrbi smješteno tek 2,9% starih 65+. Od stalnog rada samo je 4,7 tisuća staračkoga stanovništva imalo prihode, dok je 57 tisuća osoba bilo bez ikakva prihoda, a među potonjima žene su činile čak 93,1%. Prema projekciji UN-a do 2050. godine, ukupan broj stanovnika Hrvatske smanjit će se za 16%, a broj starih povećati za 38,8%. Sve to nameće nužnost osmišljavanja i provođenja politike gospodarskog i socijalnog razvoja, jer će se znatno povećati izdvajanje sredstava za zdravstveno, socijalno i mirovinsko osiguranje starijih osoba.

Na kraju, možemo najprije zaključiti da je prema svim analiziranim obilježjima skupina osoba starih 65+ heterogena te da je prisutan veći stupanj ovisnosti o drugim osobama, kao i nemogućnost samostalnoga zadovoljavanja bioloških i socijalnih potreba kod više od polovine te populacije. To kazuje da je kod starijih osoba započeo proces sustavnoga smanjivanja svih aktivnosti, praćen slabljenjem fizičkih i psihičkih sposobnosti, uz povećani rizik od invalidnosti i bolesti. Dakle, možemo reći da sociodemografska slika za više od polovine starijega stanovništva Hrvatske upućuje na proces smanjenja aktivnosti na svim razinama života. No s obzirom na pokazatelje kod preostale polovine starijih, može se razmatrati i koncept aktivnoga starenja, ne samo kao teorijski pristup nego i kroz uključivanje u primjerenije preventivne programe i projekte namijenjene raznim mogućnostima osoba

starije životne dobi. Pri tome je važno istaknuti da aktivno starenje ne znači samo fizičku aktivnost i društvenu korisnost nego prije svega optimalizaciju psihofizičkih stanja i socijalnih uvjeta, čime se povećava kvaliteta života i sprečava rano i brzo propadanje sposobnosti te prevenira socijalna ovisnost. Postojanje razlika u prikazanim podacima prisutno je ne samo u pokazateljima različitoga psihofizičkog stanja nego i u sociokulturnom, intelektualnom i financijskom kapitalu, što velik broj tih osoba stavlja u položaj socijalne ovisnosti, isključenosti, marginalizacije i siromaštva, čime se potkrepljuju i neke teze konfliktne teorije starenja. Budući da su u ovom radu prikazane samo tri novije i najcitiranije sociološke teorije starenja, a s obzirom na ovakvu sliku u Hrvatskoj, možda bi bilo korisno u buduća razmatranja uključiti i jednu stariju teoriju strukturne ovisnosti, koja je bila prisutnija u literaturi iz socijalne gerontologije 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, a koja više ističe ovisnost o društvenim institucijama (Townsend, 1981). Također, za neko buduće sveobuhvatnije istraživanje starenja u Hrvatskoj, svakako bi trebalo uključiti i jednu psihosocijalnu teoriju ovisnosti o drugim ljudima koja na individualno-psihološkoj i biološkoj razini objašnjava potrebu starijih za drugim ljudima u svladavanju životnih poteškoća (Podgorelec i Klempić, 2007; Fine i Glendinning, 2005). Ovaj je rad tek jedan od početnih koraka u razmatranju nekih socioloških teorijskih modela i empirijskih demografskih analiza kod nas i kao takav može biti polazišni okvir za neke buduće analize fenomena starenja, čemu bi svakako trebalo pristupiti interdisciplinarno i uz primjenu raznih metodologija. Na taj bi se način dobili temeljitiji znanstveni uvidi i korisni podaci za neke buduće populacijske politike, kao i za socijalne politike namijenjene starijem stanovništvu Hrvatske.

BILJEŠKE

¹ O pretpostavci da starenje stanovništva povećava potražnju za zdravstvenim uslugama još uvijek postoje nepodudarna mišljenja (Obadić i Smolić, 2008). Što se tiče domova za starije i nemoćne, njihov je broj u RH između 2004. i 2010. porastao sa 106 na 196, a broj korisnika sa 12 181 na 15 283 (Statistička izvješća 1448). Službeni statistički podaci za kasnije godine nisu dostupni.

² Ovdje bi također trebalo istaknuti rad autorica Podgorelec i Klempić, koje su analizirale demografske podatke o starenju i neformalnu skrb o starim osobama u Hrvatskoj, kao značajan doprinos u povezivanju dviju znanstvenih disciplina: sociologije i demografije (Podgorelec i Klempić, 2007).

³ Osobe su mogle dati najviše dva odgovora o prihodima koje su ostvarivale tijekom prethodnih 12 mjeseci, i to prema visini prihoda, birajući dva najveća. *Popis stanovništva iz 2011. Metodološka objašnjenja*. <http://www.dzs.hr>

⁴ Po toj varijanti broj stanovnika Hrvatske između 2011. i 2050. godine smanjio bi se za 15,8% te bi prema projekcijama UN-a u tom razdoblju veći relativni pad broja stanovnika u svijetu imale samo Bugarska, Moldavija, Srbija, Ukrajina, Bjelorusija, Latvija i Rumunjska. Prema niskoj varijanti fertiliteta broj stanovnika smanjio bi se u istom razdoblju na 3,15 milijuna, odnosno za čak 26,5%.

LITERATURA

- Abercrombie, S., Hill, B. i Turner, N. (Ur.) (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Barkan, S. (2012). *Sociology: Understanding and changing the social world*. Washington: Flat World Knowledge.
- Bengston, V., Burgess, E. i Parrot, T. (1997). Theory, explanation and a third generation of theoretical development in social gerontology. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 52(B), 72–88.
- Cowgill, D. C. i Holmes, L. (1972). *Aging and modernization*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Cumming, E. i Henry, W. E. (1961). *Growing old: The process of disengagement*. New York: Basic Books.
- Dowd, J. J. (1975). Aging as exchange: A preface to theory. *The Journal of Gerontology*, 30(5), 584–594. doi:10.1093/geronj/30.5.584
- Eisenstadt, S. M. (1956). *From generation to generation*. Abington: Routledge.
- Fine, M. i Glendinning, C. (2005). Dependence, independence or inter-dependence? Revisiting the concepts of 'care' and 'dependency'. *Ageing and Society*, 25(4), 601–621. doi:10.1017/S0144686X05003600
- Haralambos, M. i Heald, R. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Hochschild, A. R. (1975). Disengagement theory: A critique and proposal. *American Sociological Review*, 40(5), 553–569. doi:10.2307/2094195
- Hooyma, N. R. i Kiyak, H. A. (2011). *Social gerontology: A multidisciplinary perspective*. London: Pearson Education Publishing as Allyn & Bacon.
- Joung, H.-M. i Miller, N. J. (2007). Examining the effects of fashion activities on life satisfaction of older females: Activity theory revisited. *Family & Consumer Sciences Research Journal*, 35(4), 338–356. doi:10.1177/1077727X07299992
- Klempić, S. i Podgorelec, S. (2002). Migracije i starenje otočnog stanovništva – pet iških priča. *Migracijske i etničke teme*, 18(4), 319–338.
- Marshall, G. (Ur.) (1998). *A dictionary of sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Nejašmić, I. (2003). Značajke biološkog (demografskog) sastava stanovništva Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik*, 65(2), 29–54.
- Nejašmić, I. (2008). *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i analize*. Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo.
- Nejašmić, I. i Mišetić, R. (2010). Sintetični pokazatelj demografskih resursa: doprinosi tipologiji hrvatskog prostora. *Hrvatski geografski glasnik*, 72(1), 49–42.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 1,
STR. 89-110

PERAČKOVIĆ, K.,
POKOS, N.:
U STAROM DRUŠTVU...

- Nejašmić, I. i Toskić, A. (2013). Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive. *Hrvatski geografski glasnik*, 75(1), 89–110.
- Neugarten, B. L. i Hagestad, G. O. (1976). Age and the life course. U R. H. Binstock i E. Shanas (Ur.), *Handbook of aging and the social sciences* (str. 626–649). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Obadić, A. i Smolić, Š. (2008). Ekonomske i socijalne posljedice starenja stanovništva. *Ekonomika istraživanja*, 21(2), 86–98.
- Pečjak, V. (2001). *Psihologija treće životne dobi*. Zagreb: Naklada Prosvjeta.
- Phillipson, C. (1998). *Reconstructing old age: New agendas in social theory and practice*. London: Sage.
- Podgorelec, S. (2008). *Ostarjeti na otoku – Kvaliteta života starijega stanovništva hrvatskih otoka*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Podgorelec, S. i Klempić, S. (2007). Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme*, 23(1-2), 111–134.
- Powell, J. L. (2001). Aging & social theory: A sociological review. *Social Science Paper Publisher*, 4(2), 1–12.
- Puljiz, V. (2000). Starenje stanovništva Europe. *Revija za socijalnu politiku*, 7(1), 109–112. doi:10.3935/rsp.v7i1.278
- Riley, M. W., Johnson, M. i Foner, A. (Ur.) (1972). *Aging and society, Volume 3: A sociology of age stratification*. New York: Russell Sage Foundation.
- Rusac, S. (2013). Dobna diskriminacija: iskustva starijih osoba. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(Supplement), 96–105.
- Siegel, S. J. i Swanson, A. D. (Ur.) (2004). *The methods and materials of demography*. Amsterdam: Elsevier.
- Strunga, A. (2012). Aktivno starenje u Europi – nove perspektive. *Andragoški glasnik – glasilo hrvatskog andragoškog društva*, 16(1), 33–41.
- Townsend, P. (1981). The structured dependency of the elderly: A creation of social policy in the twentieth century. *Ageing and Society*, 1(1), 5–28. doi:10.1017/S0144686X81000020
- Wertheimer-Baletić, A. (1991). *Promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva Hrvatske u poslijeratnom razdoblju*. Zagreb: Ekonomski fakultet i Institut za ekonomska istraživanja.
- Wertheimer-Baletić, A. (1996). Specifičnost demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio-ekonomske implikacije. *Revija za socijalnu politiku*, III(3/4), 251–258.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Nakladnik MATE.
- Wertheimer-Baletić, A. (2002). Dugoročni demografski procesi u Hrvatskoj. U V. Pavletić i M. Pešorda (Ur.), *Hrvatska demografska i demostrateška drama* (str. 13–31). Samobor: A. G. Matoš.
- Wertheimer-Baletić, A. (2004). Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 13(4-5), 631–652.
- Wertheimer-Baletić, A. (2005). Demografija Hrvatske – aktualni demografski procesi. *Diacovensia*, 13(1), 97–118.
- Wertheimer-Baletić, A. (2007). Depopulacija, starenje stanovništva i populacijska politika u Hrvatskoj. *Rad 498*, HAZU, 73–120.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 1,
STR. 89-110

PERAČKOVIĆ, K.,
POKOS, N.:
U STAROM DRUŠTVU...

Wertheimer-Baletić, A. (2009). Starenje stanovništva kao svjetski proces. *Rad 505*, HAZU, 111–169.

Zrinščak, S. (2012). Aktivno starenje, rodna ravnopravnost i socijalna uključenost. *Revija za socijalnu politiku*, 19(1), 73–81. doi:10.3935/rsp.v19i1.1065

Živić, D. (2003a). Demografske odrednice i posljedice starenja stanovništva Hrvatske 1971.-2001. *Revija za sociologiju*, 34(1-2), 57–73.

Živić, D. (2003b). Dobno-spolna struktura 1961.-2001. *Hrvatska revija*, 3(1), 36–43.

Živić, D., Pokos, N. i Turk, I. (2005). Basic demographic processes in Croatia. *Hrvatski geografski glasnik 67(1)*, 27–44.

IZVORI PODATAKA

Kovačević, L. (2012. 17. svibnja). Stanovništvo alarmantno stari, a mladi će otići kad uđemo u EU. *Večernji list*. Dostupno na <http://www.vecernji.hr/hrvatska/stanovnistvo-alarmantno-stari-a-mladi-ce-otici-kad-udjemo-u-eu-410881>

Long-Term Care for the elderly. Provisions and providers in 33 European countries. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012. Dostupno na http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/elderly_care_en.pdf

Popis stanovništva 1991. Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, Dokumentacija 882, DZS, 1994.

Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, Statističko izvoješće 1167, DZS, 2003.

Popis stanovništva 2011. Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, <http://www.dzs.hr>

Statistička izvoješća 1448. Socijalna skrb u 2009. i 2010. <http://www.dzs.hr>
World Population Prospects, The 2012 Revision, Volume I: Comprehensive Tables, United Nations, New York, 2013.

In the Old Society – Some Socio-Demographic Aspects of Aging in Croatia

Krešimir PERAČKOVIĆ, Nenad POKOS
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The fundamental questions that this socio-demographic analysis focuses on are: what is the structure of the older age group 65+ by gender, level of education, computer literacy, marital status and the type of community they live in, by household type and family status, and by the main sources of livelihood. Also analyzed is the structure of the population aged 65+ with difficulties in performing everyday activities according to their need for assistance and using the help of

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 24 (2015), BR. 1,
STR. 89-110

PERAČKOVIĆ, K.,
POKOŠ, N.:
U STAROM DRUŠTVU...

another person, then by the cause of those difficulties and by their physical mobility. In the theoretical part of the paper, the author questions some sociological aspects and presents the most important theories of aging in recent sociological literature, whose terms are partially used through the interpretation of data obtained by demographic analysis. Since the main sources of data are censuses, used in this analysis is the method of demographic statistics with comparative analysis of successive censuses of monitored elements in a defined period. The analyzed data indicate that the aging of the population in Croatia has become the dominant demographic, social, and also economic problem, while between 1961 and 2011 the youth ratio was reduced from 27.2 to 15.2, and the coefficient of age increased from 7.4 to 17.7, i.e. the share of elderly persons was more than doubled.

Keywords: aging of the population, demographic transition, sociology of aging, depopulation, gerontology, Croatia